

קבלת שבת

מעמד קבלת שבת

יום טוב פ"ו הל"ט"ז הביא את המצוה של כיבוד אף בנוגע ליו"ט: 'כשם שמצוה לכבד שבת ולענגה, כך כל ימים טובים'. וכן מובא בגמרא בשבת ב"ד ק"ט: 'א"ל ריש גלותא לרב הונא מאי דכתיב לקדוש ד' מכובד, א"ל זה יוה"כ שאין בו לא אכילה ולא שתיה, אמרה תורה כבדהו בכסות נקיה', ויש לציין שלא אמרה הגמרא לכבד את יו"כ בעטיפת הראש ובכבוד ראש ולייחל לבוא היום כמיחל לקראת המלך, כפי שנאמר בנוגע לכבוד שבת. מוכח, שבימים טובים אין דין קבלת פני השכינה והמלך, כבחינת קבלת פני המלך בשבת. ולכן הגבילה הגמרא את דיני כבוד יום טוב ויוה"כ לכסות נקיה בלבד שהוא דין בכבוד היום, אך השמיטה את דין דקבלת פני השכינה הנוהגת בשבת בלבד.

הגרי"ד שם הקשה על כך, שהרי גם ביום טוב אנו מצויים לפני ד', כדכתיב 'ושמחתם לפני ד' אלקיכם'. ומכך למדו שיו"ט מבטל אבילות, מכח מצות השמחה שמחוייב בו: 'מצויה שמחה רק כשאדם הוא לפני ד'', וכדכתיב 'ואכלתם שם לפני ד' אלקיכם ושמחתם', וכן כתוב 'והנחתו לפני ד' אלקיך והשתחוית, ושמחת בכל הטוב'... יוצא שביו"ט איכא חלות דין לפני ד'. ובכך למה ביום טוב ליכא דין לצאת ולהקביל פני השכינה'.

קבלת שבת - הכנסת השכינה

בקרבנו בשבת [לעומת יו"ט]

יש עלינו להתבונן במהות ובמשמעות קבלת שבת.

ברשימות שיעורים לגרי"ד סולובאצ'יק בב"ק ב"ד ל"ב: הבחין בפסקי הרמב"ם בהלכות שבת בריש פרק ל, שחילק את הלכות כבוד שבת לשתיים. בהלכה ב כתב: 'איזהו כבוד זה שאמרו חכמים, שמצוה על אדם לרחוץ פניו, ידיו ורגליו בחמין בערב שבת מפני כבוד השבת, ומתעטף בציצית ויושב בכבוד ראש, מיחל להקבלת פני השבת כמו שהוא יוצא לקראת המלך'. ובהלכה ג הביא: 'ומכבוד השבת שילבש כסות נקיה. ולא יהיה מלבוש החול כמלבוש השבת. ואם אין לו להחליף משלשל טליתו כדי שלא יהא מלבושו כמלבוש החול. ועזרא תיקן שיהו העם מכבסים בחמישי מפני כבוד השבת'. אמנם, שתי ההלכות עוסקות בכבוד שבת. אולם, בהלכה ב הביא דיני כבוד הנוגעים לבחינה של קבלת פני המלך. לעומתה, בהלכה ג הביא דיני כבוד שבת הגורמים כבוד ליום: כסות נקיה, כיבוס בגדים ביום חמישי, להכנס לסעודת שבת כשהוא רעב, תיקון ביתו, נר דלוק, שולחן ערוך ומטה מוצעת.

וכתב הגרי"ד נפק"מ לכך, לעניין דיני ההכנה לקראת יום טוב. הרמב"ם בהלכות

הרי שבשבת - בא הקדוש ברוך הוא אלינו, ואילו ביום טוב אנחנו האורחים של השכינה האלוקית. ובכך נעוץ ההבדל בין דיני קבלת השבת לעומת קבלת היו"ט.

יש בכך כדי לבאר את דברי הרמב"ן בספרו האמונה והבטחון פכ"א שאף ביו"ט ישנה נשמה יתירה, והיא נותרת ונשארת ואינה מסתלקת במוצאי היום לעומת שבת, ועל כן אין צורך להריח בבשמים במוצאי יו"ט: 'ואינה מסתלקת בחולו של מועד, ולא במוצאי י"ט לחול אעפ"י שאין חולו של מועד, שלכן אין מברכין על הבשמים במוצאי י"ט'. שכן ביו"ט אנו זוכים להתעלות לגבהי מרומים וכל שהצליח לספוג במועד - נושא עימו ונותר עימו, לעומת השראת השכינה בשבת שהינה יורדת אלינו וניטלת מאיתנו במוצאי היום. שהרי השבת נקראת מתנה. היא יורדת אלינו שלא ע"י מעשינו, היא איננה 'פרי' שלנו. לפיכך בצאת השבת מתנה זו נלקחת מאיתנו ונותרים אנו בעצב 'וי אבדה נפש'. ושמא להכי באר האבודרהם סדר תפלות הפסח בביאור התפילה 'והשיאנו' שאומרים ביו"ט מלשון: 'משא בני קהת. כלומר הטעינו את ברכת מועדיך' (ועי"ש מה שאר בכך). ולדברים דלעיל, יש לבאר שביו"ט אנו מוטענים ממעלת היום, לעומת שבת, שביציאתה - השראתה ניטלת עימה.

יש בכך כדי להטעים את דברי האבודרהם מעריב של שבת שהביאו הלבוש בסי' רע"א סק"י והאליה רבה שם ס"ק כב על כך שאין אומרים בתפילת השבת 'אתה בחרתנו' ולא 'אשר בחר בנו': 'והטעם שאין אומרים בשבת אשר בחר

הסיק מכך הגרי"ד יסוד בקבלת השכינה של שבת לעומת זו של יו"ט: 'ביום טוב האדם נכנס לביתו של הקדוש ברוך הוא, והוא אורח של הרבש"ע. מאידך בשבת, האדם הוא המארח של הקדוש ברוך הוא, הבא כביכול לביתו. סמוכין לכך, המצוות ביום טוב דעלייה לרגל וביאה למקדש מחייבות את האדם להכנס למעונה של השכינה. ואילו בשבת אין מצוה מיוחדת דעלייה למקדש, כי בשבת השכינה באה אלינו, ונכנסת לביתנו. משום כך דוקא בשבת יש מצוה מיוחדת דכיבוד כדי להקביל פני המלך הבא אצלינו. ואילו ביום טוב אמנם חלה מצות כבוד היום אך בלי הדינים דקבלת פני המלך כי אדרבא ביום טוב אנחנו נכנסים אל בית המלך המארח אותנו. דוגמא להבדל זה, מצויה בכך שהשכינה שורה בבית מקדש ובבית הכנסת, ובעוד שבית המקדש הוא בית ד' ומחייב ביראה כמצות עשה ליראה מן המקדש: 'ומקדשי תיראו. ולא מן המקדש אתה ירא, אלא ממי שצוה על יראתו. ואי זו היא יראתו, לא יכנס אדם להר הבית במקלו או במנעל שברגליו'. בבית הכנסת מותר להכנס במנעלים ברגליו, כמבואר בברכות ב"ד ס"ג, אף על פי שנקרא מקדש מעט במסכת מגילה ב"ד כח: 'שבהמ"ק הוא ביתו של הקדוש ברוך הוא בית ד', ומי שנכנס לשם מחוייב ביראתו. מאידך ביהכ"נ הוא ביתו של האדם. ביהכ"נ הוא בית גדול ומקדש מעט. הוא מעט שכן שייך הוא לאדם, ובני העיר רשאים למוכרו ודיניו מעיין צדקה השייכת לממון הציבור - משא"כ בית המקדש שבירושלים שדינו כממון הקדש וקדוש במקומו בקדושת בית הבחירה, שא"א בשום אופן לבטלה'.

דרבי חנינא מעטף וקאי בפניא דמעלי שבתא, ואמר בואו ונצא לקראת שבת מלכתא. ר' ינאי אומר בואי כלה, בואי כלה.

רבנו חננאל בב"ק שם בדף לא. גרס שיצאו לרקד: 'כר' חנינא דהוה מרקד ואזיל'. ולדבריו, יש לקבל את פני השבת בריקוד ובשמחה (הגר"א נכנצאל הקשה ע"כ: 'צ"ע דהוא שבות. ואולי מיירי קודם השקיעה, או לכה"פ קודם צאת הכוכבים').

בסידור היעב"ץ הובא: 'חסידים הראשונים היו אומרים זה לזה בואו ונצא לקראת שבת מלכתא, וכן היה נוהג האר"י ז"ל לצאת החוצה ממש'. כן הובא עדות על מנהג זה של האר"י בחמדת הימים מ ובבן איש חי שנה שניה פרשת וירא אות ב. וכן מובא שנהגו הרמח"ל והבעש"ט. וכן הובא בספר הנהגות הצדיקים עמ' סג בתוך מכלול מנהגי רבי אברהם גאלאנטי: 'כל ע"ש יוצאים לשדה או לעזרת ב"ה ומקבלים שבת כולם מלובשים בבגדי שבת, אומרים מזמור הבו לה... ואח"כ מזמור שיר ליום השבת'.

היו שסברו שאין צריך לצאת לשדה בדווקא, ואפשר להסתפק ביציאה לעזרת בית הכנסת. בספר הנהגות הצדיקים שם נאמר שהמהרח"ו התנגד לכך שלא יצאו לשדה, וכתב: 'הוא כסברת קצת קלי על החושבים כי די בקבלת שבת תוך חצירו של אדם'. והוכיח שיטתו, מכך שחז"ל פטרו את הרץ בערב שבת מתשלום נזק, כי רץ לצורך מצוה. משמע שהריצה היתה אל חוץ לד' אמותיו. וכן בספר החזיונות למהרח"ו עמ' מב הובא ששאלוהו בחלום אם יצא לשדה ללוות את השבת ביציאתה, כפי שנוהג בכניסתה. וכן

בנו מכל עם ורוממנו מכל לשון כמו בימים טובים, לפי שבמרה נצטוו על השבת... ועדיין לא בחר בהם הקדוש ברוך הוא עד שנתן להם התורה, אבל כשנצטוו על ימים טובים כבר נתן להם התורה ובחר בהם, ולכך אין אומרים בשבת אשר בחר בנו... ומזה הטעם אומרים גם כן בתפלות ימים טובים אתה בחרתנו וכו' ורוממתנו. ורצה בנו על שם ורציתי אתכם. ושבת קדשו על שם ואת שבת קדשך הודעת להם'. הרי שעוד טרם קבלת תורה ושנבחרנו לעובדו יתברך, נצטונו על השבת והיא שרתה בתוכנו, שכן בשבת הקב"ה בא אלינו לפני מצבנו, ואילו ביו"ט מרומם אותנו ומעלה אותנו לדרגות נעלות (ושמא, מהאי טעמא במהלך השבת מתעלים עד לרעוא דרעווין, שכן הארה אינה לפני יכולת קבלתינו, בניגוד ליו"ט שיש הלימה לעולמנו האישי, ואין התעלות נוספת במהלך היום).

קבלת שבת - לצאת לשדה ולאומרה,

לצאת לחצר בית הכנסת, או לאומרה במקומו
איתא בגמ' בשבת בדף קט: 'רבי חנינא מיעטף וקאי אפניא דמעלי שבתא, אמר בואו ונצא לקראת שבת המלכה. רבי ינאי לביש מאניה מעלי שבת, ואמר בואי כלה בואי כלה', ומעין זה נזכר בגמ' בב"ק בדף לב: 'רש"י בב"ק שם בד"ה 'בואו ונצא' באר שיש להקביל ולצאת לקראת שבת: 'כאדם המקבל פני מלך'. ולא התבאר מה כלול באמירה 'בואו ונצא לקראת', האם יש לנוע וללכת פיזית למקום אחר, או שמבחינה נפשית אמרו שנצא ונפנה עצמנו לקראת שבת.

השו"ע בס"י רסב סעי' ג פסק גמ' זו: 'ילבש בגדיו הנאים וישמח בביאת שבת כיוצא לקראת המלך וכיוצא לקראת חתן וכלה,

רסב סק"ה וכתב מנהגם: 'ואנו נוהגין לעמוד ולעשות דוגמא כמו שמקבל פני אדם גדול', בתוך בית הכנסת. וכ"כ הפרמ"ג והמשנ"ב שם סק"י: 'ואנו נוהגין שמהפכין פניהם לצד מערב כשאומרים בואי בשלום'.

כן נראה שהבין הרמב"ם בהלכות שבת פ"ל ה"ב: 'ויושב בכבוד ראש מיחל להקבלת פני השבת כמו שהוא יוצא לקראת המלך'. הרי שממתין ומקבל שבת בביתו, ולא ביציאתו לשדה. ולדבריו, כשאמר רבי חנינא 'בואו נצא לקבל' אין הכוונה באופן ממשי ופיזי לצאת לשדה, אלא לצאת מצורכי החולין ולקבל מעלת וקדושת השבת.

המג"א בס"י רסב סק"ג הביא את כל מנהגים אלו: 'וטוב לצאת לשדה, ובקצת מקומות נוהגין לצאת מבית הכנסת לחצר, ואומרים באו ונצא'. כן מבואר בסדר היום בהנהגת והכנת יום הששי: 'אם השמש באה להשתקע יצא לקבל פני כלה ואפילו ד' אמות חוץ לביתו סגי ואם אין לו טורח לצאת חוץ לעיר יצא, והוא יותר טוב, שכן דרך המקבילים לצאת חוצה להקביל'. וכן עולה מדברי הבן איש חי שנה שניה פרשת וירא אות ב, אומנם הביא בתחילה את מנהג האר"י הק' לצאת לשדה: 'הנה בתחלת הכל אם אפשר לעשות קבלת שבת בשדה מה טוב ומה נעים, והוא מצוה מן המובחר, ואם א"א לעשות בשדה טוב לצאת בקב"ש לחצר במקום פנוי ומגולה'. וכן סיכם בסידור היעב"ץ: 'והכל לפי מה שיכוון אדם דעתו לשמים. אולם ברוב עם הדרת מלך, אנו מקבילים שבת המלכה בבית הכנסת בציבור'. ושמא יש לתלות מחלוקתם בטעמים שנאמרו בדין זה שיצא לקראת השבת.

רבי משה מכיר בסדר היום סדר קבלת שבת כתב: 'וחכמים הראשונים היו אומרים זה לזה או לתלמידים, באו ונצא לקראת כלה. וכן ראוי לומר כשיוצא כדי להוציא בשפתיו, ובאמרם באו ונצא משמע שהיו יוצאים למקום אחר. הענין הוא לצאת לנגד ביתם למקום אויר, אל הגן או אל החצר, מקום פנוי וראוי להקבלה. אבל לא שיחויב לצאת חוץ לעיר. והכל לפי האדם, ולפי המקום. ומנהגנו כשאנו הולכים לקבל שבת לומר אלו המזמורים צה-צט'. ובכנסת הגדולה בהגהות על הטור בס"י רסב ערער על מנהג זה והורה לצאת מביהכ"נ: 'וכן ראיתי המנהג בקושטנדינ"א יע"א לצאת אל העזרה, מקום פנוי ומגולה. ובקצת מקומות ראיתי שאינן יוצאין מבית הכנסת להכנסת כלה, אלא מקבלין אותה במקומן תוך בית הכנסת, וכן היה מנהג תיר"א מקדמת דנא, ותכף בואי לכאן ערערתי על המנהג, והנהגתי לצאת אל חצר העזרה מקום מגולה, ויוצאים עמי הירא את דבר ה'.

מנגד, הרמ"ק באור יקר פרשת אחרי סבר שאין לצאת כלל ולקבל את השבת בשדה, ויש לאומרה בבית הכנסת, כן הביא השל"ה בסידור שער השמים: 'והנה יש רבים שדמו מכאן... שצריך לצאת החוצה השדה לקבל השבת. ותמיהא לי מלתא טובא, שהרי השבת אינו בא מדרך השדה אלא מדרך עליון מלמעלה למטה... וכלל הדברים הנראה אלי, שהיוצא לחוץ לקבל שבת, אינו מהחסידיים אלא מן המתמיהין. ויותר טוב לקבלו בבה"כ'. בטעם הדבר, הביא הרב יחיאל גולדהבר בקובץ בית אהרן וישראל שנה יא גליון ד' עמ' קלח מהאור יקר כי בשדה מצויות הקליפות, ועדיף שיתפללו בבית הכנסת. כן נראה שסבר האליה רבה בס"י

מלפניו כמלוא עיניו ומאחריו ד' אמות. ותחזור פניך כנגד רוח מערב ששם החמה שוקעת, ובעת שקיעתה ממש אז תסגור עיניך, ותשים ירך השמאלית על החזה ויד ימינך ע"ג שמאל, ותכיון באימה ויראה כעומד לפני המלך לקבל תוספת שבת. ותתחיל ותאמר מזמור כט הבו, כולו בנעימה, ואח"כ תאמר ג"פ בואי כלה... שבת מלכתא, ואח"כ תאמר מזמור שיר ליום השבת, ואח"כ תאמר ה' מלך עד לאורך ימים. ואז תפתח עיניך ותבוא לביתך'.

וכ"כ הבן איש חי שנה שניה פרשת וירא אות ב: 'הסדר כך... וכיון באימה ויראה, כעומד לפני המלך, לקבל תוספת קדושת שבת. ויתחיל לומר מזמור הבו לה'... ואח"כ יאמר שני פעמים בואי כלה בקו"ר (בקול רם), ופעם אחת בלחש 'בואי כלה שבת מלכתא'. ואח"כ יאמר מזמור שיר ליום השבת כולו בנעימה, ואח"כ ה' מלך גאות לבש כולו, ואח"כ יפתח עיניו, וכנז' בשער הכונות. והנה באמירת באי כלה, נוהגים העולם לצדד פניהם לצד ימין שלהם ואומרים באי כלה הא', ואח"כ מצדדים פניהם לצד שמאל ואומרים באי כלה הב', ואח"כ נשארים זקופים כלפי מערב ואומרים באי כלה הג' בלחש, ומוסיף בזה הג' לומר 'שבת מלכתא'... ודע שסגירת העינים בעת קבלת שבת הוא צורך גדול ויש בזה סוד, לכן צריך לזהר בזה'.

ברשימות שיעורים של הגרי"ד סולובאצ'יק בב"ק לב: הראה שההכנות לקראת שבת זהות להכנות לקראת התפילה. שכן סדר קבלת השבת למדו ממנהגו של ר"י בר אלעאי, המובא במסכת שבת בדף כה: שבע"ש

המהרש"א באר שהשבת הינה בבחינת כלה, ועל כן סבר רב חנינא שכשם שחתן יוצא לקראת הכלה, יש לצאת ולקבל את השבת ואמר 'בואו ונצא'. ואילו ר' ינאי סבר שיש לקבל את השבת במקומו, ככלה שבאה אל החתן, ומכניסה לביתו. ודי בכך שמראה ומגלה במקומו שמחתו לקראת הכלה ומכבדה, ואומר 'בואי שבת'.

אולם אם דין היציאה לקראת השבת נועדה בכדי לקבל פני השכינה, הרי שיש לצאת ממקומו בכדי להחיל על עצמו את השראתה. כן מבואר בגרי"ז מבריסק פרשת יתרו על הפסוק 'ויגד משה', שאחרי שאמרו ישראל רצוננו לראות את מלכנו, התחדש להם דרכי קבלת פני שכינה, כיבוס בגדים, שיהיו נכונים ומזומנים ויציאה מהמחנה לקבלת פני שכינה. וג' דברים אלו יש לנהוג לקראת שבת. כן מבואר בב"ח בס"י תכו בעניין היציאה המשותפת לומר ברכת קידוש לבנה: 'נראה דרצה לומר שלא היה עומד כל א' בפני עצמו ומברך, אלא נתחברו יחד כתפיהן להדדי ומברכין יחד, שזהו דרך חשיבות להקביל פני השכינה... כדרך שיוצאין לקבל פני המלך שיוצאין לקראתו'.

כטעם זה של קבלת השכינה סברו קדמונים, וכתבו הנהגות מיוחדות לעת קבלת שבת. בשער הכוונות למהרש"ו ערב שבת עמ' סד כתב את סדרי ההנהגה בתפילה בער"ש: 'סדר קבלת שבת הוא, שתצא לשדה ותאמר בואו וניצא לקראת שבת מלכתא לחקל תפוחים קדישין, ותעמוד מעומד במקום אחד בשדה, ואם יהיה ע"ג הר הגבוה יותר טוב, ויהיה המקום נקי כפי מה שצריך,

נקיים ומגוהצים, ומתחילים בשירות ותשבחות, ומאריכים בתפלת ערבית עד שתי שעות בלילה, ובאים לבתיהם ומקדשים'.

מתי מקבלים שבת

מצאנו מחלוקת ראשונים ואחרונים בנקודת הזמן שבו מקבלים את השבת.

בעל הלכות גדולות בהלכות חנוכה ס"ח ט סבר, שיש להדליק תחילה נר חנוכה ורק לאחריו נר שבת, הגם שעובר בכך על דין תדיר קודם, כיון שבהדלקת נר השבת מקבל קדושת שבת: 'דאי אדליק דשבת ברישא איתסר ליה לאדלוקי דחנוכה משום דקבלי' לשבת עליה'. והב"י בס"י תרעט הביא שכן סבר המרדכי בס"י רעג.

ברם הרמב"ן ובחידושי הר"ן בשבת בדף כג: חלקו עליו וסברו: 'אם הדליקו מבע"י, מה קיבול שבת יש בכך, הרי כדי שלא יהא טרוד בערב הוא עושה, א"כ הדליק נר של שבת לא ידליק נר אחרת, ואדרכה לא מפני שהוא שבת הוא מדליק אלא מפני שעדיין אינה שבת מדליק, וכי גמר הדלקה קונה שבייתה'. ועוד הוכיחו מהנאמר במשנה: 'שלישית, להדליק את הנר. הדליק המדליק ושווהה כדי לצלות דג קטן או כדי להדביק פת בתנור. אלמא בתר הדלקת הנר מותר לצלות דגים ולהדביק פת בתנור, דכולהו ודאי מדלקי וזמן דכולהו אינשי הוא להדלקה, ובתרי הכי מאן דאדליק גופיה מדביק פת בתנור וצולה דג קטן. מדלא הויא תקיעה בתרייתא דהדלקה. וש"מ דכל כה"ג לאו קבלה הוא ושרי'. ובפירושו הר"ן בשבת שם הקשה עוד על הבה"ג: 'ועוד קשיא, שאם אתה אומר הדלקת הנר עושה קבלה מכי אדליק נר

היו מביאין לו עריבה מלאה חמין והיה רוחץ פניו ידיו ורגליו ומתעטף ויושב בסדינין המצוייצין, וכפי שפסק הרמב"ם בהלכות שבת פרק ל שמצוה שיתרחץ ויתעטף בציצית יושב בכובד ראש מיחל קבלת פני שבת כמו שיוצא לקראת מלך. ובהכנה לתפלה, הרמב"ם בהלכות תפילה פ"ד הל"ג פסק: 'אבל שחרית רוחץ פניו ידיו ורגליו ואח"כ יתפלל'. ובהלכות ציצית פ"ג הל"א פסק: 'לעולם ישתדל להיות עטוף בכסות המחוייבת בציצית, כדי שיקיים מצוה זו, ובשעת התפלה צריך להזהר ביותר'. הרי שיש להתעטף בטלית לפני התפילה. ודין כובד ראש לתפלה, נמצא במסכת ברכות בריש פ"ה דף ל: 'אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש', וכן פסק הרמב"ם בהלכות תפילה פ"ד הט"ז: 'כובד היא הכוונה, שיפנה את לבו מכל המחשבות, ויראה עצמו כאלו הוא עומד לפני השכינה. לפיכך צריך לישב מעט קודם התפלה כדי לכוין את לבו ואחר כך יתפלל בנחת ובתחנונים'. נמצא שבשני הענינים הללו ישנו סדר של קבלת פני השכינה. בשבת מקבל פני מלך, ובתפילה עומד לפני ה', כפי שכתב הרמב"ם בהלכות תפילה שם. ועמידה לפני ד' וקבלת פניו מחייבות כמה הלכות רחיצה, כובד ראש, ועטיפה בטלית. ובאר שקיבוץ התלמידים עם רבם בע"ש כדי לקבל פני שבת - בבחינת משה רבינו שקיבץ את בני לקראת האלקים לקבל פני הקב"ה בעת מתן תורה בסיוני.

וראה באגרת של הרב עובדיה מברטנורא, בספרו דרכי ציון עמ' 17 הביא תיאור של קבלת שבת שהיתה נוהגת בארץ: 'באים כולם לביהכ"נ במלבושיהם היפים

ראשון קבלה, ואסור לו להדליק נר שני. ונמצא, שאסור להדליק שני נרות בערב שבת. ואי אפשר לדחות משום דכולהו נרות דשבת הוא מצוה חדא וכנר אחת דמיא, דלא היא, דמצות נר שבת היינו אותה שמדליק לסעודת שבת, וכיון שכן מכי אדליק אותו נר שהיא לסעודת שבת, אסור להדליק נר אחר, והא לא אפשר. אלא ודאי הדלקת הנר אינה עושה קבלה. הב"י בס"י תרעט הביא שכן סברו הרשב"א בשו"ת ח"א סי' אלף ע והרא"ש שבת שם סי' כד.

כן הביא הטור בס"י רסג מחלוקת ראשונים בהגדרת הזמן שיש בו לקבל את השבת. דעת הבה"ג: 'דקבלת שבת תלויה בהדלקת הנר, דכיון שהדליק נר של שבת, חל עליו שבת... והתוספות כתב, שאין תלוי בהדלקת הנר, דאפי' לאחר שהדליק לא חל עליו שבת, אלא תלוי בתפלת ערבית שהמתפלל ערבית חל עליו שבת'. הרי שלבה"ג שבת נכנסת בהדלקת נרות שבת, ולתוס' השבת נכנסת בתפלת ערבית.

הב"י בס"י רסא הביא משמיה דהמרדכי פ"ב סי' רצ: 'אחר עניית ברכו, אף על פי שעדיין יום הוא אין מערבין... כיון דטעמא משום דקבליה לשבת עליה. דלדידן מכי אמר מזמור דשבת קבליה לשבת עליה, וכן נפסק בשו"ע שם סעי' ד.

המג"א שם ס"ק יג הביא את הדרכי משה שם ס"ק ב שסבר כי לא נוהג דין זה האידנא: 'ועתה נוהגין לו' מזמור שיר, ואפ"ה אין מקבלין שבת ועושין כל מלאכות עד ברכו, דמעיקרא הכי קבלו עלייהו. והמשנ"ב ס"ק לא באר שבסתמא כשמזכיר שבת הוי קבלת שבת, ותלוי בדעתם לקבל שבת באמירת

מזמור זה. ובזמן המג"א לא סברו לקבל אלא באמירת ברכו, וסיים המשנ"ב: 'אבל במקומותינו המנהג כהיום, מיד שאומרים מזמור שיר מקבלין הצבור שבת עלייהו, ואסור בכל המלאכות, אפילו עדיין היום גדול (בשם הפרמ"ג ודה"ח). וכתב בספר דרך חכמה דה"ה במקומות שנוהגין לומר לכה דודי, ומסיימין בואי כלה, הוי קבלת שבת ממש'.

נמצא שיש חמש שיטות אימתי זמן קבלת שבת;

- א. לבה"ג, שבת נכנסת בהדלקת נרות שבת.
- ב. לדעת התוס', השבת נכנסת בתפלת ערבית. וכן סבר המג"א, אף במקום שאומרים מזמור שיר.
- ג. למרדכי ולב"י, נכנסת השבת עם אמירת מזמור שיר.
- ד. הערוך השולחן סבר, שבאמירת לכה דודי נכנסת שבת.

ה. הביאור הלכה הביא דעת ספר דרך חכמה, שנקט שהשבת נכנסת בסיום אמירת 'לכה דודי'.

ולגבי קבלת שבת אצל הנשים, כתבו המג"א והט"ז בס"י תרעט ס"א את המנהג הרווח: 'כיון שהמנהג שמתמא מקבלת שבת בהדלקתה, א"כ לא תדליק שוב של חנוכה, אלא תאמר לאחר להדליק (הפרמ"ג הקשה, שכל היכא דלא מצי איהו למיעבד, לא מצי לעשות על כך שליח, וכיצד אומרת לאחר להדליק עבורה). כן מבואר במג"א בס"י רסג ס"ק יא שהביא בשם המהר"ם שאם ישנה חופה שמתאחרת עד אחר שקיעת החמה: 'והאשה אינה רוצה לקבל שבת לפני החופה, אז תדליק הנר בלא

ולעשות מלאכה. הרעק"א בס"י רסג סע"י טו כתב: 'דלמה דקיימא לן דבהדלקת יכול להתנות. הוא הדין בברכו קודם תפלה, אם כן יש לומר דצריך לענות ברכו ולהתנות שאינו מקבל שבת, ויכול להתפלל מנחה מחוץ לבית הכנסת'. וכ"כ בכף החיים בס"ק עה וס"ק צה. וכן פסק באגר"מ או"ח ח"ג ס"י לו: 'לדינא, דבסתמא שלא נתכוין כלום הוא כקבלת שבת ואינו יכול להתפלל מנחה של חול. ואם נתכוין בפירוש שלא לקבל שבת בהברכו שעונה יכול להתפלל מנחה'. וכ"כ הגרשז"א בשולחן שלמה ס"ק כד. אך הציץ אליעזר ח"י ס"י טו חלק: 'נראה לכאורה שלא יוכלו יותר להתפלל מנחה של חול, דבזה שעונים ברכו הו"ל כקיבלו כבר שבת עליהם... דאם ענה וקבל שבת עמהם אינו יכול להתפלל תפלת חול, אלא יתפלל ערבית שתיים'.

ברכה קודם החופה ואחר כך בחשיכה תפרוש ידיה על הנרות ותברך, או תאמר לעכו"ם להדליק אחר החופה והיא תברך'. הרי שמקבלת שבת בברכתה על הדלקת הנר (ובשו"ע הרב שם ס"ק יא הקשה כיצד מברך אחר ההדלקה, ובאר שעיקר המצווה בנר שבת אינו בהדלקתו, אלא ההנאה והתשמיש, וההדלקה הינה רק ההכנה והתחלת המצווה. ולכן יכולה לברך קודם שנהנית מהאור. ומהאי טעמא באר בקונטרס אחרון שם סק"ג שאפשר שגוי ידליק הנרות, שכן אין מעשה ההדלקה מצווה, אלא שהנר יהא דלוק. והברכה בעת ההדלקה מתייחסת להיות הנר דלוק או שציוונו להדליק אם אין נר דלוק). ואפשר, שכיון שאינן חייבות בתפילה, ברור שדעתן לקבל שבת בהדלקת הנר.

נפק"מ יש לכך, אם מבעוד יום ענה 'ברכו' על ערבית, אם יכול להתפלל מנחה

מזמור שיר

בסידור תפילה למשה לרמ"ק כתב, שאחר שאומרים בואו ונצא לקראת השבת, אומר מזמור הבו לה', ואחר כך מזמור שיר ליום השבת.

בשער הכוונות למהרח"ו ערב שבת עמ' סד כתב את סדרי ההנהגה בתפילה בער"ש, ובכללו לומר מזמור זה: 'ותתחיל ותאמר מזמור כט הבו, כולו בנעימה, ואח"כ תאמר ג"פ בואי כלה... שבת מלכתא, ואח"כ תאמר מזמור שיר ליום השבת, ואח"כ תאמר ה' מלך עד לאורך ימים. ואז תפתח עיניך ותבוא לביתך'.

מקור מנהג אמירת 'מזמור שיר'

מנהג זה שאומרים את פרק 'מזמור שיר' היה כבר נהוג בזמן הרמב"ם, כן עולה משאלת השואל בתשובות פאר הדור לרמב"ם בס"י קטז: 'ותורינו אדונינו בקהל... אשר היה מנהגם מימות עולם ומשנים קדמוניות לומר בליל שבת, אחר שיאמרו מזמור שיר ליום השבת, אומרים ויכלו. ונמצאו שם תלמידי חכמים ואמרו, כי אין ראוי לומר ויכלו... אם ישנו הקהל ממנהגם אם לאו'. והשיב להם הרמב"ם: 'ישארו במנהגם ולא יבטלו מנהג אבותיהם...'. הרי שאמרו בזמנו מזמור שיר ליום השבת, עוד בטרם התחילו ערבית.

הרוקח בפירוש הסידור עמו' קבא הביא שתחילת המזמור (מזמור שיר ליום ה'שבת) הינו ר"ת 'למשה', שמשה רבנו יסדו, והביא שם רמזים רבים לדבר.

הב"י בס"י רסא כתב משמיה דהמרדכי פ"ב ס"י רצ כתב שבאמירת מזמור זה מקבלים את קדושת השבת: 'אחר עניית ברכו אף על פי שעדיין יום הוא אין מערבין, ופשיטא דהוא הדין דאין טומנין, כיון דטעמא משום דקבליה לשבת עליה. דלדידן מכי אמר מזמור דשבת קבליה לשבת עליה', וכן נפסק בשו"ע שם סעי' ד. אולם המג"א שם ס"ק יג הביא את הדרכי משה שם סק"ב שסבר כי לא נוהג דין זה האידנא: 'ועתה נוהגין לר' מזמור שיר, ואפ"ה אין מקבלין שבת ועושיין כל מלאכות עד ברכו, דמעיקרא הכי קבלו עלייהו'. והמשנ"ב ס"ק לא באר שבסתמא כשמזכיר שבת הוי קבלת שבת, ותלוי בדעתם לקבל שבת באמירת מזמור זה. וכי בזמן המג"א לא סברו לקבל אלא באמירת ברכו, אבל במקומותינו המנהג לקבל שבת בעת שאומרים מזמור שיר.

ידועה המסורת שהמהר"ל מפראג לאחר שאמר 'מזמור שיר' וקיבל שבת עשה התרה לכך שקיבל את השבת, בכדי להמית את הגולם שעשה נזקים בכניסת שבת, וחזר לאומרה בשנית לקבל שבת. ואכן עד היום אומרים 'מזמור שיר' פעמיים בבית כנסת העתיק 'אלטנוישול'.

אמירת 'מזמור שיר' - כתשובה,
עדות על ההשגחה, כיסופי הגאולה

נאמרו כמה טעמים בטעם מנהג אמירת המזמור ;

אפשר שרצו לרמוז על חובת התשובה קודם כניסת השבת, כפי שנזכר במדרש על אדם הראשון, בילקוט שמעוני בפרשת בראשית: 'פגע בו אדם הראשון. א"ל, מה נעשה כדיןך. א"ל עשיתי תשובה ופשרתי. התחיל אדם הראשון מטפח על פניו, ואמר כך הוא כח של תשובה ולא הייתי יודע. מיד עמד אדם הראשון, ואמר מזמור שיר ליום השבת, טוב להודות לה'. אמר ר' לוי, המזמור הזה אדם הראשון אמרו ונשתכח מדורו, ובא משה וחדשו על שמו, מזמור שיר ליום השבת טוב להודות'.

מהמלבי"ם בתהלים בריש פרק צב עולה שנהגו לומר את המזמור הזה, משום שהינו עוסק בהשגחת ה' בעולמו, והשבת הינה עדות על השגחת ה': 'שהגם שנראה שהכל נוהג ע"פ הטבע, מ"מ עין משכיל יראה בו השגחת ה'... הגם שה' הסתיר השגחתו מעין ההמון למען יהיה מקום לבחירה, ועין שיום השבת הוא עדות על ההנהגה ההשגחית, ושהעולם לא נמסר אל הטבע והמקרה... לכן נתיסד שיר זה ליום השבת'. באמירת מזמור זה, אנו מתרוממים למבט של שבת, על הנהגת ד' את העולם. אין זה מבט שצומח מתוך המאורעות, מתוך קשיי הזמן ותהיותיו. אנו דולגים אל עתיד נכסף, וממנו מביטים על הכל. 'ואתה מרום לעולם ד' '.

הרוקח בפירוש הסידור עמו' קבא הביא שיש במזמור זה: 'ד' פעמים השם במזמור, כנגדם תקנו ז' ברכות בשבת, ז' בכות במשנה במה מדליקין, [ז'] זכור את יום השבת וגו'. ולכן נאמר מזמור זה בכניסת השבת.

הגאולה העתידה, ולכך אנו מביעים את הציפייה והיחול שלנו להופעה נעלה ומקודשת זו, שתאיר ותופיע בקרבנו ובנשמתנו במהלך השבת שנכנסת ברגעים אלו. הכניסה לשבת מרוממת אותנו להביט על העולם כולו במבט גבוה ומקיף. במבט זה אין מקום אמיתי לכל הפרודים של פועלי האון, והתיקון העתידי ברור ומובטח, כתמר יפרח.

אפשר לבאר עפ"י התוס' בברכות בדף יב. בד"ה 'להגיד בבקר חסדך' שבאר שעניינו של מזמור זה הוא לעורר את הציפיה שלנו לגאולה: 'חסד שהקדוש ב"ה עשה לנו במצרים. ואמונתך, פי' מדבר על העתיד שאנו מצפים שישמור הבטחתו ואמונתו, ויגאלנו מיד המלכים'. כיון שבעת קבלת השבת, אנו מקבלים הארה של מעין עולם הבא, מכא

מזמורי השבת

באמירת פרק זה מבקשים לעורר את הרצון לדבקות ברצונו יתברך, כפי שאומרים ב'ידיד נפש': 'משוך עבדך אל רצונך', כן מתארים את גדלות השי"ת: 'נקדמה פניו בתודה'. ולכך: 'באו בשתחוה ונכרעה', בקשה לקרבת אלוקים, מעמיקה את הדביקות החודרת בנפש, 'נפשי חולת אהבתך'.

מזמור ה' מלך

בסידורי הרמ"ק והאר"י הק' לא הובא מנהג לומר מזמור זה. וכן הגר"א במעשה רב סעיף קטן כתב: 'ערבית בשבת מתחיל בברכו', ובספר זה השולחן כתב שבכוונתו לשלול מלומר המזמורים אלו, שכן סבר שאין לומר בציבור פרקי תהילים ופסוקים שלא נזכר בש"ס לאומרים. ובספר יוסף אומץ לרבי יוזפא האן מק"ק פרנקפורט דמיין בס"י תקפח כתב: 'סדר קבלת שבת שנוהגים פה חדשים מקרוב באו, הוא מנהג יפה וטוב, ומי שיאריך לו הזמן לקבלו בנעימות שיר...'. הרי שלא נהגו לאומרו אלא מחדשים מקרוב התחילו להנהיג לאומרו. אומנם בסדר היום הובא כן: 'ומנהגנו כשאנו הולכים לקבל שבת לומר אלו המזמורים צה-צט'.

לכו נרננה

מרן הב"י לא הזכיר אמירת המזמורים שאנו נוהגים לומר בקבלת שבת, וכתב בשו"ע בס"י רסא סעי' ד שבאמירת 'ברכו' מקבלים שבת: 'ולדידן הוי אמירת מזמור שיר ליום השבת כעניית ברכו לדידהו'. וכן חזר ע"כ בהמשך בס"י רסג סעי' י. והרמ"א בס"י רסא סק"ב כתב שאף את מזמור זה לא נהגו לומר: 'ובמדינות אלו אין נוהגין לומר מזמור בכניסת השבת, לכן עניית ברכו הוי קבלת השבת'. המג"א שם ס"ק יג, הפרמ"ג והלבושי שרד כתבו שכן נוהגים לאומרו, אך לא ציינו מנהג לומר מזמורים נוספים.

בסידור היעב"ץ מבואר שהרמ"ק תיקן לומר מזמור לכו נרננה: 'אנו מקבלים שבת המלכה בבית הכנסת בציבור. ופותחין בארצות הללו לכו נרננה, וגומרים ו' מזמורים כנגד ו' ימי החול וכו' עפ"י מהרמ"ק ז"ל. אמנם האר"י ז"ל פתח במזמור לדוד'. הרי שהאר"י הק' השמיט את חמישה פרקים ראשונים, והתחיל במזמור לדוד. וכן הגר"א לא נהג לאומרו.

הרד"ק בתהלים פרק צג באר שנאמרים מזמורים אלו, מפאת עיסוקם בימות המשיח: 'כל אלה המזמורים עד לדוד מזמור עתידים על ימות המשיח, וכאשר השלים בזה המזמור כי אז יכירו כל העולם כי לא עולתה בו'.

רבי משה אלבאז בספרו היכל קודש ס"ג: 'כי אלו המזמורים יורו על קבלת השבת, ומלכות השמים שנתפשטה ליל שבת בכל העולם, וכל הקליפות כלם יתמרו ויגנוזו ויפחדו ורגזו וחלו מפניה... ירגזו עמים. כי באלו המזמורים אנו מסייעין צד הקדושה להמליך את השכינה על כל העולם'.

החיד"א בספר יהוסף תהלות במזמור זה כתב על הנאמר: 'אף תכון תבל כל תמוט': 'דבכל ע"ש בשעת תוספת שבת, נשפע שפע חיוני לעולם. והמתפלל בע"ש, ואומר ויכלו, בא לו ניצוץ שכינה ונשמה, ודוחה טומאה מפנימיותו. וז"ש, אף תכון תבל כל תמוט. דבאותו פרק נכנס ניצוץ נשמה בישראל'. לדבריו, יש לומר מזמור זה דווקא בזמן תוספת שבת.

החיד"א בחומת אנך מזמור צג כתב בשם האר"י הק', שהמילים 'גאות לבש', הינם אותיות 'גואל שבת'. שבזכות השבת תבא הגאולה. והחיד"א שם הוסיף על פי דברי המדרש, אין ישראל נגאלין עד שישמרו את השבת: 'דכיון דשומרין את השבת שמירה מעולה, א"כ הם מודים שהקב"ה ברא העולם, והוא מלך העולם, ואין עוד מלבדו. ומאחר שכן, דכ"ע (שכל העולם) דליה, יכול למחול לכל עון ולכל חטאת. וז"ש, ה' מלך גאות לבש, גואל שבת... הבינו האר"י ז"ל דכשנשמור שבת יבא הגאולה. כי אז לבש ה' מדת רחמים...'

בסידור חסידי אשכנז עמו' נד הובא טעם אמירת מזמור זה: 'לפי שרוב העולם עוסקים בפרנסתם כל ימות השבוע, ואינם באים לבית התפילה אלא בשבת, ואז משיעים להם מזמור זה שיש בו פורענות רשעים והצלחת צדיקים'. בכך אולי נבין את המנהג לדלג על מזמורים אלו בשבת הצמודה ליו"ט, כי האנשים כבר יצאו מימי החול.

כן מבואר במאירי בפירושו לתהילים פרק צב שכתב: 'במזמורים אלו נרמז אמונת חידוש העולם והשגחה וגמול ועונש, וכבר ידעת שבסיבות נתינת השבת היא לקבוע אמונה זאת בלבבות'.

בספר תיקוני שבתא, לר' יהודה בודון מקראקא, באר בטעם אמירת פרקים אלו בקבלת שבת: 'שכולם מספרים שיר ושבח עוז ותפארתו של קוב"ה, ודרך ארץ שכל מי שמקבל פני מלך שמספר תחילה שבח מעלתא, ואת יקר תפארת גדולתו. להשלים השישה ימים ימי השבוע בתוך שבת כלא מלכא, כנגד ו"ק כידוע. לכן בעל נפש ידקדק באלו המזמורים'.

טעם זה שישנם ו' מזמורים כנגד ימי השבוע, נזכר גם בסידור יעב"ץ קול יעקב, ובערוך השולחן בס"י רסז סע"ב. יש בכך כדי להטעים מדוע נהגו בקהילות אשכנז לא לומר את המזמורים בשבת חול המועד, שכן לא קדמו לשבת ימי חול.

בערוך השולחן ס"י רסז סע"ב כתב טעם נוסף בטעם אמירת המזמורים הללו: 'מפני שאלו המזמורים הם על לעתיד לימות המשיח, והוא יום שכולו שבת לכן אומרים אותם בהכנסת שבת'.

מזמור לדוד הבו לה' בני אלים

בסידור תפילה למשה לרמ"ק ובשער הכוונות ענין קבלת שבת כתבו שיש לפתוח במזמור זה את קבלת שבת.

בספר המנהיג הלכות שבת באר שטעם העניין נעוץ בכך שיש במזמור זה ז' קולות כפי שבתפילת העמידה בשבת ישנם ז' ברכות: 'ויש לי סמך לז' ברכות לשבת כנגד ז' אזכרות שבמזמור שיר ליום השבת טוב להודות לה', ד"א כנגד ז' קולות שיש במזמור הבו ליי' בני אלים'.

בטור בס"י רפד כתב: 'ונוהגים לומר בספרד מזמור הבו לה' בני אלים כשמחזירין הספר, מפני שנאמר על מתן תורה. וגם ז' ברכות של שבת נתקנו כנגד שבעה קולות שנאמרו בו'.

רבי משה אלבאז בספרו היכל הקודש עמו' ל: כתב: 'כי אלו המזמורים יורו על קבלת השבת ומלכות השמים שנתפשטה ליל שבת בכל העולם וכל הקליפות כלם יתטמרו ויגנזו, כי באלו המזמורים אנו מסייעין צד הקדוש להמליך את השכינה על כל העולם'.

הערוך השולחן בס"י רסד סע"ב ב פרט את סדר הנהגת המזמורים: 'ואחר מנחה אומרים חמשה מזמורים לכו נרננה שירו לד' שיר חדש ד' מלך תגל הארץ ומזמור שירו לד' שיר חדש וד' מלך ירגזו עמים, מפני שאלו המזמורים הם על לעתיד לימות המשיח והוא יום שכולו שבת, לכן אומרים אותם בהכנסת שבת. ואח"כ אומרים מזמור לדוד הבו לה' בני אלים, לפי שיש בו שבעה קולות שכנגדם ז' ברכות של התפלה בשבת [ברכות כט.], והם ששה מזמורים כנגד ששת ימי החול. ואח"כ

אומרים אנא בכח דהוא שם של מ"ב והוא שם של מעשה בראשית [תוס' רפ"ב דחגיגה יא: ד"ה אין דורשין ע"ש] ועל כי השבת הוא זכר למעשה בראשית, לפיכך אומרים אותו קודם קבלת שבת. ואח"כ אומרים לכה דודי פני שבת נקבלה'.

בכתבי האר"י מפורש כי מתחילים במזמור כט. ואילו לרמ"ק מייחסים את קביעת המזמורים צה-צט. כפי שהעיד בסידורו של ר' יעקב עמדין.

הטעם שהשליח ציבור עומד בבימת בית הכנסת

מנהג הקהילות שהחזן עומד בעת קבלת שבת בבימת בית הכנסת, ולא בעמוד הש"ץ, ויש ליתן טעם להנהגה זו.

ב'עולם התפילות' לרב מונק הביא שיסוד מנהג זה נועד בכדי להדגיש שאין סדר מזמורים אלו מסדר עיקר התפילה, אלא זוהי תוספת מאוחרת. ולכך, בניגוד לכל התפילות שאין הש"ץ עומד על הבימה, בקבלת השבת עומד שם.

בדבר יהושע ח"ג יו"ד סי' לא סק"ו באר שמדיני התפילה שצריך לאומרה ממעמקים, אך קבלת שבת אינה חלק מעיקר התפילה, ואין מניעה שתאמר על הבימה.

בטעמי המנהגים אות רסד הביא שיש בכך כדי לקיים מנהג לצאת לקראת הכלה, ולכך עומד החזן בבימה, שסמוכה יותר לפתח.

ויש שהטעימו זאת עפ"י שכתב האר"י הק', שיש לומר קבלת השבת מחוץ לעיר, על ההר. ובימה גבוהה, כהר.

ב. בשו"ת בצל החכמה ח"ב סי' סה כתב שנהגו כן בכדי שיבחינו בעת שנכנסת שבת, עם שקיעת החמה במערב.

ג. התפארת שלמה רדומסק, פרשת חיי שרה באר שנועד לרמז לנשמות הנידחות שזהו זמן עלייתן.

ד. יש שהביאו שטעם הדבר נעוץ במנהג, שהרב וראשי הקהל יוצאים לקבל את פני האבל לפני מזמור שיר, ועל כן פונים הקהל לכיוון הפתח לראות אם יש אבל שיש להכניסו. האגר"מ ח"ג סי' מה דחה טעם זה.

בשונה מהמנהג הרווח, בערוך השולחן בסי' רסב סק"ו כתב, שלא פונה למערב: 'ובחרוז האחרון עומדים וחוזרים פנינו כלפי הפתח, ואומרים בואי בשלום'.

בספר שער השמים סי' מו כתב שהמזמורים שאומרים בקבלת שבת עוסקים בגאולת העתיד, ולכן ממחישים זאת בעמידת הש"ץ על הבימה, שדומה למזבח, ובכך רומזים שיבוא זמן חדש, ויתחדש המקדש ותחזור עבודת המזבח. ומתחזקת בכך האמונה.

פנייה לצד מערב בעת אמירת 'בואי בשלום' פונים לצד מערב בעת אמירת 'בואי בשלום', כמש"כ המשנ"ב בסי' רסב סק"י והפרמ"ג שם אש"א בסוף. נאמרו מספר טעמים ביסוד המנהג.

א. בספר אז נדברו ח"ב סי' ו הטעים האי דינא, שנועד כדי לקבל פני שכינה שנמצאת במערב (ראה בב"ב בדף כה. ותוס' שם שההיכל במערב, ושו"ע אור"ח סי' ג סעי' ה).

פרק 'במה מדליקין'

אולם הב"י השיג על מנהג זה: 'ויותר נכון לאומרו קודם, כמנהג בני ספרד, שעל ידי קריאת פרק זה יזכור השלשה דברים שצריך לומר בתוך ביתו, ויזהיר עליהם. אבל אחר תפלת ערבית, מה תועלת יש לו שיזכור, הרי אין בידו לתקן מעתה'. וכך פסק גם בשו"ע בסי' ער: 'נוהגין לומר במה מדליקין, והספרדים אומרים אותו קודם תפלת ערבית, והוא הנכון'. וכן סברו שיש לנהוג האבודרהם, הגר"א, כף החיים שם סק"ג, והחיי אדם. ואכתי, לא ברור אם הכוונה שיאמרוהו קודם שיתפללו מנחה, או לפני אמירת מזמור שיר, או לאחריה. ואכן היו שני מנהגים בדבר, כפי שהביא הארחות חיים: 'ויש מקומות אומרים אותו קודם תפלת המנחה, ויש מקומות אומרים אותו

אמירת פרק 'במה מדליקין' -

להזכיר לזרז בני ביתו או לימוד דיני שבת

מנהג לומר פרק משניות זה נזכר לראשונה בסידור רב עמרם גאון, וישנה מחלוקת בטעמי הנהגת אמירת פרק 'במה מדליקין'. וההשלכה הישירה לכך היא, אימתי יש לומר את הפרק.

הטור בסי' ער כתב בטעם המנהג לומר פרק זה: 'ונוהגין לומר משנת במה מדליקין לפי שיש בה דין הדלקה. ושלשה דברים שצריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשכה'. הב"י שם הבין ממיקומה של הלכה זו, לאחר שבסימן הקודם סי' רסח כתב הטור את דיני תפלת ערבית: 'נראה מדבריו שהיו נוהגין לאומרו אחר תפלת ערבית, וכן נוהגים אשכנזים והמוסתרעב'.

השבת וקוראין אותו, כדי להגן עליהם'. ולפי טעם זה, אין כל משמעות אימתי יאמרו אותו.

בספר חסידים בס"י קנד כתב: 'אחר התפלה תקנו וקבעו לומר במה מדליקין בביהכנ"ס, כלומר קיימתי מה שבזאת המשנה'. הרי שאין מניעה לאומרה בלילה, אחר כניסת השבת.

בספר העתים, לר' יהודה בר' ברזילי אברצלוני מובא טעם אחר לאמירת פרק זה: 'הנהיגו הפרק הזה לאומרו בכל ערב שבת קודש לפי שרבו תלמידי ענן (הקראי), שם רשעים ירקב, שחלקו על הדלקת הנר בליל שבת, והחמירו על ההמון להיות מבני יושבי חושך וצלמות. ולזה קבעו לשנות בצבור בליל שבת, פרק במה מדליקין, להוציא מלב האנשים נטיות דעת מינות, ולדעת כי חיוב הדלקת נר שבת חובת מצוה היא משנות דורות עולמים, ומעולם לא נסתפקו אם מדליקין נר בשבת אלא במה מדליקין ובמה אין מדליקין'. ולטעם זה, אדרבה יש לאומרו דווקא בערב, להורות על היתר השימוש בנר השבת, ושפיר מיושבת הנהגת הטור.

רבי משה אלבאז בספרו היכל קודש ס"ג נ באר טעם נוסף למנהג אמירת פרק זה, וכלל בו את התיזמון שיש לאומרו: 'ונהגו ישראל לומר פרק במה מדליקין בין מנחה לערבית בשעת קבלת השבת, וסוד העניין ידוע... שערב שבת רומזת למלכות הפורסת שלומה על כל העולם. לפיכך אנו קורין באותה שעה זאת המשנה, בשכבר ידעת כי היא תורה שבעל פה. ומה שקורין זה הפרק ולא פרק אחר, לפי שיש בו הדלקת הנר הרומזת אליה... ויש מקומות שנהגו לאומרו אחר התפילה. והמנהג הראשון ישר'.

בין תפלת מנחה לתפלת ערבית, והכל הולך אחר המנהג'.

נאמרו כמה טעמים שונים לאמירת פרק זה, שיש בהם כדי ליישב את מנהג הטור לאומרו אחר ערבית.

הב"ח השיב לקושיית הב"י: 'דאין טעם אמירת במה מדליקין כדי להזכירו השלשה דברים ולהזהיר לבני ביתו, אלא לפי שמקדימין להתפלל ערבית מפלג המנחה, ואחר יציאת ביהכנ"ס עדיין יום הוא, ולא ישב לסעוד ולומר קידוש עד שחשכה, על כן נהגו ללמוד בשעה שהוא פנוי. ולא ראו ללמוד פרק יציאת-השבת או פרק אחר, אלא פרק במה מדליקין המדבר בדין הדלקה ובשלשה דברים השייך לליל שבת, כדי להזכירו אגב לימודו שאם הדליק בשמנים ופתילות האסורות להדליק בהם שאסור להשתמש לאורן, וכן אם לא הפרישו מעשר שלא יאכלו אותם פירות, ואם לא עירבו עירובי חצרות שאסורים לטלטל בחצר וכן בעירובי תחומין'.

החיד"א בברכ"י שם אות א כתב בשם הארחות חיים שתיקנו לומר פרק זה: 'כדי להמתין מאן דלא מצלי משום סכנתא דבי שמי, דשכיחי מזיקין'. כלומר, נצרכו לקבוע לימוד מסויים, כדי להמתין למתאחרים בתפילה ובכדי להתאחר באמירת הקידוש. אלא שנתר לבאר מדוע בחרו לקבוע פרק זה בדווקא, מכל פרקי הלכות שבת.

בשיבולי הלקט בס"י סה כתב טעם נוסף: 'ואומר פרק במה מדליקין שמדבר במשמרת השבת, והכל לחביבות הדבר שמזכירין ענין

בגופו, כי משנה אותיות נשמה. ולפי"ז אחר תפלת ערבית בשבת שכבר קיבל נשמה יתירה, כדי ליישב אותה לומדין פ' במה מדליקין כי יען הנשמה קרוי' נר כדכתיב כי נר ה' נשמת אדם... לכן לומדין פ' משניות זה שמדבר מעניני נר'. והוסיף הציץ אליעזר שם שבכך יש כדי לבאר את מנהגינו: 'שאנו אומרים... מיד אחרי אמירת מזמור שיר ליוה"ש, והיינו שלפי האמור הוא המשכיות ענין קבלת השבת, ובאמירת מזמור שליוה"ש קבלנו עלינו את השבת. ובהוספת אמירת פרק ב"מ אנו ממשיכים עלינו תוספת הנפש שקיבלנו באמירת המזמור, ומיישבים אותה בגופנו'.

בשו"ת ציץ אליעזר חלק יג סי' נ סק"ג באר שיש בכך להמשיך עלינו את הנפש היתירה. שכן הביא מחידושי החתם סופר עה"ת מהדורא רביעאי בדרוש לר"ה בסוף פרשת וילך, שעמד על הטעם המנהג לומר פרק במה מדליקין: 'כדי שיזכור עי"ז איזה הן הפתילות ושמונים הכשרים להדליק בהן'. וכתב שטעם זה נכון דווקא לפי מנהג הספרדים שנוהגין לומר את הפרק הזה קודם קבלת שבת, אבל למנהג אשכנז שאומרים אותו אחר סיום תפלת ערבית, טעם זה אינו מספיק. והביא ליישב, שאיתא בבה"ט בשם האר"י ז"ל שאחר שישכים בבקר יהי' תחילת לימודו פ' משניות כי עי"ז מתיישבת הנשמה

קריאת שיר השירים בערב שבת

א. שיר השירים הוא קודש קודשים, ואין שעה ראויה לקרותו כמו בזמן זה, אחר שרחץ וטבל ולבש בגדי שבת. בשעת פטירתו של רבי אליעזר שנפטר בערב שבת, למד עימו רבי עקיבא רי"ו טעמים של פסוקי שיר השירים. כן נאמר במדרש הנעלם פרשת וירא, שביום שר"א הגדול חלה, ערב שבת היה, ופתח פומי במעשה המרכבה, ואוליף ליה ר"י טעמים בפסוקי שיר השירים, והורה לו רזין טמירין בשיר השירים, שהוא קודש קדשים, ואין בכל השבוע שעה מקודשת כשעה זו, שאז ניכר ומתגלית אור קדושת השבת בגוף האדם, ולכן כתב השל"ה הקדוש בסידורו, שצריך לקרוא שיר השירים בערב שבת מן המנחה ולמעלה בכגדי שבת.

ב. השבת הינה כלה. ובשיר השירים נאמרו פסוקי שבח רבים בשבת הכלה.

קריאת שיר השירים - תשובה, או הכנה, או דביקות ושבת, או יחוד העולמות

'מנהגן של ישראל מתקנת קדמונים, לקרות בכל ערב שבת שיר השירים', העיד הכף החיים בס"ר ס"ק כז. המשנ"ב בס"ר פת סק"ד הביא את הט"ז סק"ב שכתב: 'מצינו ברע"ק בזוהר חדש שהיה בוכה מאוד באמרו שיר השירים, באשר ידע היכן הדברים מגיעים, וכ"ה מצוי במתפללים בכוונה'. ובסידור היעב"ץ בשער השמים חישב כי 'שיר השירים אשר לשלמה' עולה בגימטריה: 'כל הקורא אותו בכוונה שלמה ניצול מדינה של גהנום' (אולי נפלה בהעתקה איזה טעות סופר. שכן החישוב אינו מדוייק, אא"כ נגרוס 'שלימה' ו'גהניס', עם הכולל).

בילקוט מעם לועז פתיחה לשיר השירים הביא מספר טעמים לאמירתו בערב שבת:

רומזת לעולם הבא. כן בשיר השירים יש לכך רמזים הרבה: 'ובשיר השירים דווקא בשבת י"ל שבת רומז לעולם הבא, ושיר השירים יש בו ג"כ רמזים הרבה על זה'. ולכן ראוי לאומרה עם כניסת השבת.

ח. עניינה של מגילה זו, מתאימה לשעה זו, שעת יחוד העולמות. וכך הובא במדרש זוטא שיר השירים פרשה א: 'רבי נתן אומר מלאכי השרת אמרו אותה, שנאמר שיר השירים, המשוררים לפני הקב"ה מלך מלכי המלכים ואומרים ק' ק' ק' (קדוש קדוש קדוש). רבן גמליאל אומר הקדוש ברוך הוא אמרה שנאמר שיר השירים, השיר הנבחר מכל השירים, ואמרה האבות והצדיקים והנביאים ומלאכי השרת. מי אמרה, מי שהשלוש שלו ונוהג שלום עם כל בריות, החמה זורחת על הצדיקים ועל הרשעים ועושה שלום בין מלאכיו, שכן הוא אומר עושה שלום במרומו: הברקים שטחין מתוך המים והמים אינם מכביין אישן של ברקים והברקים אין שורפים את המים... ואתה מוצא במכותיו של פרעה ברד ואש מתלקחת בתוך הברד, מעורבים שניהם כאחד ולא היו מזיקים זה לזה, וכן בהר סיני ברד וגחלי אש. בארץ אי אפשר לשורר לראות את הארי, שהרי שונא לשור, אבל במרום השור והארי שניהם במרכבה ושלום ביניהם ואוהבים זה לזה'.

הריקאנטי בדברים לא, ל כתב על הפסוק 'וידבר משה באזני כל קהל ישראל את דברי השירה': 'לפי דעת רז"ל בספר הזוהר, השירה הזאת הוא רמז לשכינה, ונקראת שירה כענין השמיעני את קולך כי קולך ערב. גם נקראת זאת, והיא המעידה לישראל

ג. להינצל מדינא של גהינום. כ"כ בטעמי המנהגים עמו' קבג אות רנו. וכן הביא בספר מנהגי ישורון סי' כט שישנם קי"ז פסוקים בתהילים שתיקן שלמה לכפרתו על ג' עבירות שעבר. לא ירבה לו נשים... כסף וזהב... סוסים. והתחייב קיז מלקות על מעשיו, וכנגדם תיקן שלמה קיז פסוקים. והואיל וערב שבת הוא זמן תשובה, ואדם הראשון (איתא שם גם 'קין'. אך הגר"א נבנצאל תמה ע"כ.) עשה תשובה בער"ש (ולכן נותנים צדקה בער"ש), אף תשובת שלמה נאמרת בעת זו: 'וגם כל האדם שיאמר שיר השירים בכל ערב שבת בנעימה ובזמרה, מובטח הוא שיתכפר לו עבירות אשר עשה בכל השבוע'.

ד. שיר השירים כולל כמה מעלות טובות: מעלת התורה, יציאת מצרים, שירת הים, קבלת תורה, הליכה במדבר, כניסה לארץ ובניית המקדש. וקריאתה בערב שבת משלימה מעלות אלו בהזכרת מעשה בראשית.

ה. בשיר השירים קוראים על גאולת העבר והעתיד, וכשישראל ישמרו את השבת יזכו לגאולה.

ו. במנהגי ישורון שם כתב על פי דברי כף החיים סי' רס"ק כו טעם למנהג זה, מפני שאנו מכינים עצמינו לכבוד שבת, ובשיר השירים מוזכרת השבת כמה פעמים. וכשם ששיר השירים הוא משל בין מי שאוהב לנאהב, כך יום השבת הוא כסוסור המקשר בין ישראל לאביהן שבשמים, ולכן נהגו לאומרו בליל שבת לחזק הדבקות ואהבת השי"ת.

ז. הפרמ"ג בסי' תצ אש"א סק"ח כתב שאומרים שיר השירים בחג פסח, משום ששבת

יש לתלות בכך את מחלוקת המנהגים במועד בו יש לומר את שיר השירים. שכן יש הנוהגים עפ"י יסוד ושורש העבודה שער ה לאומרו לפני מנחה, ויש הנוהגים לאומרו כסידור יעב"ץ והבן איש חי לך סעי' כג קודם קבלת שבת, ויש הנוהגים כמש"כ כף החיים לאומרו לאחר קבלת שבת לפני ערבית, ויש שאומרים כסידורו של שבת מאמר 'שבת בו תשיר' לפני הקידוש.

יש שהקשו, מהנאמר במסכת שבת בדף קטז: שאין קורין בכתובים בשבת, ופסקו כן הרי"ף שם והרמב"ם בהל' שבת פכ"ב הי"ט והסמ"ג מל"ת ס"ה זולת בעל המאור שמתיר, והוא דעת יחידאה נגד כל הני רבוותא. ומדוע הרמ"א בסי' ת"צ כתב לקרוא שיר השירים וקהלת בשבת דווקא. ויתכן וזהו הטעם שעמד ביסוד השיטה שהקדימה לקרותו קודם קבלת שבת. ואפשר, שאין מניעה מלקרוא כשנאמר על סדר התפילה וכשבח כלפי שמיא, ולא כלימוד.

שנאמר וענתה השירה הזאת לפניו, כענין העידותי בכס היום את השמים ואת הארץ... ונתעוררו רבותינו ז"ל בספר הזוהר על משה רבינו ע"ה שאמר שירה, ושאר הנביאים אמרו שיר, שיר השירים, שירו ליי' שיר חדש, מזמור שיר ליום השבת. אמר שם א"ר אבא, כתיב את דברי השירה הזאת שירתא דקודשא בריך הוא, כמה דאת אמר שיר השירים אשר לשלמה, מזמור שיר ליום השבת, ותנינן ליום השבת ממש שיר דקודשא בריך הוא אמר והכא את דברי השירה הזאת'.

בפירוש סידור התפילה לרוקח נשמט כל הי איתא: 'נשמט, במקהלות, ויוצר, הרי ג', כנגד קדוש קדוש קדוש... הרי כנף אחד בשבת כנגד ישראל. על כן כל איש אשר בו רוח חיים יכוין בנשמט בכל כוחו, כי הוא שבח שיר השירים, ואשרי המכוין בכל תיבה ותיבה, ואומר בכל כחו בקול רם בנעימה'.

אין אומרים 'והוא רחום' בשבת

ולערב צריך לומר לו והוא רחום על כל הלקאה, ובשלשה פעמים הגיע לארבעים חסר אחת וי"א י"ג בריתות תיבות'. וכן כתב הטור בסי' רלז: 'סדר תפילת ערבית. אומר והוא רחום, ותקנו לאומרו לפי שבשחרית ומנחה יש תמידין שמכפרין, אבל ערבית שאין תמיד לכפר תקנו והוא רחום. ויש אומרים, לפי שנהגו ללקות ערבית לאחר שחטאו כל היום, ובמלקות מתכפר להם, לכך נהגו לומר אחר המלקות והוא רחום. וגם מפני שאומרים אותו שלש פעמים בשעת המלקות כי יש בו

מניעת אמירת 'והוא רחום' - שאין כפרה ודין בשבת, או משום שאין בקשת צרכים בשבת בספר ליקוטי הפרדס לרש"י בדף יד: כתב משמיה דרבי אליעזר הגדול: 'תיקנו לומר בתפלת ערבית והוא רחום לפי שאין בערבית קרבן לכפר העון, אבל ביוצר ובמנחה שיש קרבנות תמידין, שהן מכפרין אין צריך לאומרו... ד"א לפי שנהגו החוטאים ללקות לפני מעריב, ומיד לאחר שלקה מבקשין עליו כולם רחמים ומחיל. ואומר והוא רחום יכפר עון וגומר. ועוד, שכל היום אדם חוטא,

שלש עשרה תיבות, הרי לשלש פעמים ט"ל תיבות כמנין המלקות'.

בב"ש הביא דברי הכלבו שכתב: 'למה אומרים והוא רחום בתפילת ערבית, משום דאמרין לעולם לא לן אדם בירושלים ובידו עון. שתמיד הבקר מכפר עוונות הלילה, ותמיד הערב מכפר עוונות היום. ולכן תקנו ערבית ושחרית לחלות פני המקום שיכפר עוונותינו יומם ולילה', וכ"כ ספר אבודרהם תפלת ערבית בשם אבן הירחי. הרי שיש באמירת 'והוא רחום' צד של כפרת העוונות.

אך בתשובה המיוחסת לרב סעדיה גאון בתשובות הראשונים שערי תשובה סי' פ כתב: 'תקינו ליה בערבית, משום שעת הדין לחייבים בגיהנם. ובשבת אין שם דין כלל, ואין צריך לומר'. ולטעם זה, באמירת 'והוא רחום' ישנה בקשת רחמים על החייבים בגיהנם. ובשו"ת יחווה דעת ח"ה סי' מה הביא שכן מבואר בזהר פרשת תרומה, שתקנו לאומרו בערבית של חול להגן מפחד בלילות, שבאותה שעה מענישים את הרשעים בגיהנם מנה אחת אפים מעונש של יום. ואילו בשבת שאין שום פחד מדין גיהנם, אסור לעורר הדבר בפסוק והוא רחום, שנראה כאילו אין יכולת בשבת לבטל הדינים.

מעין זה איתא בשו"ת מן השמים סי' עד: 'ועוד נסתפקנו על שיש מקומות שאומרים בליל שבת והוא רחום ושומר את עמו ישראל לעד, ויש מקומות בכלל ארצנו שאין אומרים... והשיבו... ושמרתם את השבת כי קודש היא לכם, ונודע בשערים בעלה... ואין שטן ואין פגע רע, וישב ישראל לבטח איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו'. וכ"כ רבנו בחיי

בשמות כ, ה: 'ומטעם זה אין אנו אומרים בערבית של שבת 'והוא רחום' מפני ששלשה מלאכים, והם: משחית, אף, וחמה, שהם ממונים על הרשעים ביסורי גיהנם, אין להם רשות בשבת, וכדי לקבוע בלב שהרשעים יש להם מנוחה בשבת ואין אותם ממונים שולטים עליהם בשבת, ושלשתם רשומים בפסוק 'והוא רחום'. ומטעם זה כתב בתולעת יעקב עמ"ק כד: כי זו בקשת שקר, משום שבשבת הדין מסתלק מהעולם, ויש מנוחה השקט ובטח.

טעם נוסף הובא בארחות חיים תפילת ערבית לאמירת 'והוא רחום': 'ולפיכך אנו קוראים והוא, לפי שג' כתות נרמזות בו, משחית אף וחימה. משחית דכתיב ולא ישחית, אף דכתיב להשיב אפו, חמה דכתיב ולא יעיר כל חמתו', ולכך אין לאומרו בשבת. וכ"כ בשו"ת הרשב"ש סי' כ. הביא כן גם במטה משה סי' תכד והאליה רבה סי' רלז סק"א.

בארחות חיים תפילת ערב שבת אות א נאמר: 'ואין אומר והוא רחום לפי שהוא תחנה ואין שואלין צרכיו בשבת פן יתעצב בה, ואסור לאדם להיות עצב בה. ולפיכך אין אומרים אמצעיות שמא צריך לא' מהן ויתעצב'. ונראה שטעם זה נכון לכל הטעמים שהוזכרו בדברי הארחות חיים בדין תפילת ערבית, הובא לעיל וכ"כ בכלבו סי' לה. וכן הביא הרוקח בסי' מט שאין אומרים והוא רחום בליל שבת, משום שאין מתפללים תחנונים בשבת.

במועדי הראי"ה עמ"ק קח כתב שלא לומר 'והוא רחום' בחול המועד, וכ"כ בספר ויצבור יוסף בר ח"ב פח סי' יד בשמו. אף שאין איסור שאלת צרכים בחוה"מ, נראה שסברו

הובדלו ממלאכה, וכדא"ל רב לר' ירמיה וא"ל מי בדלת א"ל לא בדילנא, וכבר קדש היום ואין מלקין אותו עוד, ובצרפת ובפרובינציא אין מנהג לאמרו בשבתות וי"ט, אך לפי מה שמצאתי במדרש... מנהג לומר והוא רחום, שאין לנו קרבן לתלות זאת התפילה, ובזה הוא נוח ויפה מנהג ספרד וישר הוא בעיני. וכן הביא הטור בסי' רסו: 'ונוהגין בספרד לומר והוא רחום כבשאר הימים, ובאשכנז אין נוהגים לאומרה'.

שטעם הזוהר והגאונים הינו עיקר. וכ"כ במשמרת שלום סי' לג סק"א, ובהערה מבין המחבר כתב שמקורו מהזוה"ק תרומה, וכיון שחזו"מ דהוא ג"כ מקרא קדש, אין בו פחד דגיהנם, אין לעורר דינים: 'וכל מה דאפשר להשוות חזו"מ לי"ט בענינים אלו, צריך להשוות, ובזה מכבד את המועדות'.

אולם מנגד, בספר המנהיג תפלת הערב אות פג כתב: 'ומכאן יש לי תשובה למנהג ספרד שאומרים אותו בשבתות וימים טובים וכבר

אשת חיל

שאמירת פרק זה מכוונת לייחוד קדושת השבת. כן כתב באוצר יסודי ישורון בהשמטות: 'ומה שאומרים בליל שבת קודם קידוש אשת חיל, הוא עפ"י קבלה. כי השבת דומה לבת מלך הבאה להתאמה עם ידידה החתן 'ישראל', כמו קדושא בריך הוא מתאחד עם כנסת ישראל'.

אך בפרי צדיק לרבי צדוק הכהן מלובלין בראשית, פרשת חיי שרה באר שפרק זה יוחד כנגד כנסת ישראל שמתעלים בעת זו למעלת 'אשת חיל': 'קודם סעודת ליל שבת אומרים אשת חיל וגו' דכנסת ישראל אשה יראת ה'. וזה בשבת שכל אחד מישראל משיג היראה. דשומרי שבת נקראו יראי שמי (תענית ח ב). ובכניסת שבת כל אחד מישראל זוכה לנשמה יתירה נשמתין חדתיך. וכמו שמובא בזוה"ק (ח"ב פ"ח ב) נשמתא דכל שלימו בה כדוגמא דעלמא דאתי ובגין כך איקרי שבת. ושבת נקראה כלה מלכתא. ונקראו כל ישראל אשת חיל עטרת בעלה'.

טעמי אמירת פרק 'אשת חיל'

נהגו בכל קהילות בית ישראל לומר פרק 'אשת חיל' לפני הקידוש והסעודה, וטעמים שונים נאמרו להנהגה זו;

בסידור שער השמים לבעל השל"ה הק' ליל שבת כתב: 'ואחר כך בלי הפסק יאמר פרשת אשת חיל מראשה לסופה, כנגד השכינה, מרומז על דרך הקבלה על שכינה כי דוע ליודעי חן. ויש בה כ"ב פסוקים כנגד כ"ב צינורות של מעלה, שכעת הם פתוחים ומריקים שפע וברכה מהבריכה העליונה, מראש כל הכתרים', הביאו הבן איש חי בראשית, שנה ב, אות כט. וכן ציין השל"ה הק' במקום נוסף שער האותיות, זהירות זריזות, בהגהה: 'ונודע, כי (פרשת) [פרק] אשת חיל בסוף משלי קאי אשכינה'.

אומנם בכתבי האר"י הק' בשער הכוונות כתב שליל שבת נקרא שבת מלכתא, ומלכותא עילאה נקראת אשת חיל. ונראה

ואמונתו לבית ישראל, לבני ישראל אין כתיב כאן, אלא לבית ישראל, אלו הנשים'. ובמשנה שכיר טייכטל, מועדים, שבת באר שמייחדים אמירה זו לאישה שמכוונת את הבית לעבודת השי"ת: 'אבל באמת אשה, אשת חיל... כל מחשבותיה להביא את בעלה ואת כל בני משפחתה לידי עולם הבא, ולא תפיק רצון מענייני עולם הזה'.

אפשר, שבכניסת השבת, כשהקודש מתגלה ומאיר את החיים, המבט האמיתי והפנימי הוא המבט השורר בבית. ואור השכינה (בקיודוין לא: מובא שכשרב יוסף שמע שאימו מגיעה, אמר: 'איך מקמי שכינה דאתיא') האצור אצל כל אחד מישראל מתגלה ומתעלה בעת תוספת הנשמה, ומבקשים אנו להיות מוארים בהארה זו, וכי היא תנהיג אותנו ותרוממנו במהלך השבת.

כן באר באוהב ישראל שמות פרשת בא שבאמירת הפרק אנו מתעלים לדרגה גבוהה: 'אבל לעתיד יהא הכל מסור ביד הכנסת ישראל בכחינת אשת חיל עטרת בעלה. היינו שיכתיר את עצמו כביכול השם יתברך בהכנסת ישראל ויהיה הכנסת ישראל אז בכחינת כתר שהוא יותר גבוה מכל העולמות, ויהיו כל העולמות עליונים ותחתונים מתנהגים על ידינו. וזה יומשך ממה שישאל ימליכו את השי"ת על עצמם ויקבלו עול מלכות שמים באהבה רבה'.

אומנם בילקוט חדש ענייני פריה ורביה אות נא באר שהכוונה לאישה: 'אמר רב אחא, כל הנושא אשה כשרה, כאילו קיים כל התורה מא' עד ת', ועליו הוא אומר אשתך כגפן פוריה. לפיכך נכתבה אשת חיל מא' עד ת'. ואין הדורות נגאלים אלא בשכר נשים צדקניות שיש בדור, שנאמר זכר חסדו

ברכת הבנים

רבי אהרון ברכיה ממודינא בספר מעבר יבוק במאמרי שפת רננות, פרק מג כתב עפ"י הנהגה זו, שיש לברך באופן זה את בניו ותלמידיו בליל שבת (כלשונו במפתחות למאמרים אלו), וזה לשונו: 'והמנהג לברך בשבת קודש, ובפרט בלילי שבת, סוד שבת מלכתא, שהם בינה ות"ת (תפארת) למטה במלכות כנו' למעלה. ובסוד נפש יתירה, שעל המברך ומתברך יחולו הברכות. ועוד, כי אין שטן ופגע רע בשבת שיקטרע על הברכה... וצורך גבוה הוא לברך את בניו בשבת. ואם יש לו בת, גם היא יברכה. ובפרט בליל שבת, והמשכיל יבין מעצמו כי כנים דברנו'. הרי כלל בדבריו, מספר טעמים למנהג זה.

ברכת הבנים בליל שבת -

סגולת השעה, או עיתוי מועדף

במנורת המאור פרק יא גידול בנים כתב שיש לברך את ילדיו, כשידיו מונחות עליהם: 'כשישים אדם את ידו על ראש הקטן, הקטן מתברך, שנא' וישלח ישראל את ימינו וישת על ראש אפרים וגו', וכתב ויברכם ביום ההוא לאמר. ובהנחת היד על ראש הקטן הוא מתברך. ורמז לדבר, ביד האדם ט"ו איברים, כמנין ט"ו אותיות שבפסוק יברכך ה' וישמרך, יאר ה' פניו אליך ויחנך, ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום. כלומר, יחולו על ראשך הברכות שבשלוש פסוקים אלו, שהן ט"ו, כמנין איברי היד'.

בביאור 'בשמים ראש' על 'אוצר התפילות' עמ' 614 התריע על הזונחים מלברך בניהם בליל שבת, וכתב שישנה מעלה בברכה בעת זו שהיא עת רצון: 'על כל פנים מכל זה נראה בעליל איך הוא מנהג שטות מכמה פתאים שנמנעים לברך יוצאי חלציהם בשבת קודש, והלא אמרו רבותינו זיכרונם לברכה, אל תהיה ברכת הדיוט קלה בעיניך. ומה גם בעת רצון... על כן מי שיראת אלקים בלבבו יברך לבניו וליוצאי חלציו'. וכן היצר ע"כ רבי מנחם מענדל מרימנוב בספרו מנחם ציון.

בשו"ת חתם סופר ח"א אר"ח סי' כג י"שב תמיהת הבית אפרים (מרגליות) שתהה מדוע לא נושאים הכהנים ידיהם בכל יום. והשיב החת"ס: 'ותפלה במקום עבודה. ואין ספק כשאין עבודה רצויה והיא פגול ח"ו, גם ברכת כהנים לא תחול על המתברכים אז. והיות בעו"ה כל ימות החול טרודים על המחיה והכלכלה, ורוב התפלות בלי כוונה וטרדה מרובה, ותפלה בלא כוונה כקרוב שאינו רצוי ע"כ מברכים ב"ט שהעולם פנויים ומכוונים בתפלתם. וכה"ג כ' בפירוש המחזור על המנהג שנוהגים לברך הילדים בשבת וי"ט דוקא'. הרי שרק משום שפנויים להתרכז בברכה, קבעו לברך בשבת, וכ"כ במטה אפרים בס"י תרי"ט, אלף למטה סק"ה. ומובא בזכרון משה בדף מד שהחת"ס נהג כשחזר מבית הכנסת, לאסוף את כל בני ביתו, בניו בנותיו חתניו ונכדיו, מקטן ועד גדול, ולברכם (ובספרו על התורה, במדבר עמו' כה כתב, שיש לברך 'הבנים והתלמידים בלחש'). ובספר החיים לאחי המהר"ל שם הביא סמך לכך שמברך בעת המנוחה, מדברי תנא דבי אליהו פרשה א:

בטעם הראשון כתב, שבעת זו מקבלים נשמה יתירה, וע"כ ראוי לברך את הילדים, ומכח הברכה גם המברך מתברך. ואפשר לבאר עפ"י הספורנו בבראשית לב, א שכתב על מעלת ברכת האב לגבי ברכת לבן את בנותיו: 'להורות שברכת האב אשר היא על בניו ככל נפשו, בלי ספק ראוי שתחול יותר בסגלת צלם אלהים המברך, כאמרו בעבור תברך נפשי'. אזי רצוי שהאב יברך בעת ששורה עליו מעלת הנשמה היתירה.

טעם נוסף כתב, שישנה מעלה בברכה בליל שבת, כיון ש'אין שטן ופגע רע בשבת שיקטרג על הברכה'. והברכה תשרה ללא עיכוב ומניעה.

בספר החיים פרק פרנסה וכלכלה פ"ו של אחי המהר"ל, כתב שיש לברך את הבנים בליל שבת, מפני שהוא זמן השפע: 'נוהגים העולם שהאב מברך את הבן, וכן הרב את תלמידו ביום הקדוש הזה, לפי שצינורי השפע פתוחים בו'. כן נראה מביאורו של היעב"ץ בסידורו עמודי שמים בהנהגת ליל שבת, סעי' ז, בדף שד"מ שיש לברך בעת שחל השפע את אלו שלא טעמו טעם חטא, ומכח ברכה זו מתברכים כולם: 'מנהגן של ישראל לברך הילדים בליל שבת, א' האבות וא' הרבנים אחר התפלה או בכניסה לבית, שאז חל השפע וראוי להמשיכו על הילדים, ביחוד שאין בכוחם להמשיך שפע במעשיהם. אבל על ידי גדול אמצעי משובח הוא, ויורד וחל ונאחז ביותר הקטנים שעדיין לא טעמו טעם חטא ועל ידיהם הוא מתפשט יותר. אבל גם הבנים הגדולים מקבלים ברכה מאבותיהם. ונכון הוא'.

אמן על זה'. וכן הביא בסידור ערוגות
הבושם סדר ליל שבת.

בספר יוסף אומץ בסי' עט כתב טעם נוסף
למנהג, שיש לברך מתוך שמחה, שאז ישנה
יכולת להעביר השפע למתברך, וז"ל: 'מנהג
ותיקין לברך בכניסת שבת ויום טוב,
ובשחרית וביציאתו, את בניו וקרוביו.
והטעם נראה לי שענין ברכת הצדיקים הוא
כמו שכתב בספר דברי שלום אצל ברכת
יצחק ויעקב, שהמברך הוא כצינור להמשיך
הברכה על המתברך, ובהיותו שמח יהי יותר
מוכן להמשיך השפע, כי אין הנבואה שורה
אלא מתוך שמחה'.

נפק"מ לכל זה, בנוסח הברכה שיש
לברך, אם יברך נוסח של ברכת כהנים, ואז
ישימך אלוקים כאפרים וכמנשה / כשרה
רחל ולאה, או כצחות לשוננו. ובאם יניח יד
אחת או שתי ידיו. ואם גם האם תברך.

'ימים יוצרו ולו אחד בהם, זה יום שבת
לישראל. כיצד, עושה אדם מלאכה כל ששה
ימים ונח בשביעי נתרצה עם בניו ועם בני
ביתו'.

בספר החיים לאחי המהר"ל שם הביא
טעם נוסף למנהג זה: 'גם יש בו טעם אחר,
לפי שדרך האב שכועס תמיד על בנו ומקללו
כל ימי השבוע, וכן הרב על תלמידיו.
ולפיכך מקדים לברכו בתחילת השבוע,
ומשברכו לא יוכל לקללו עוד. על דרך
'וברך ולא אשיבנה'. כן הביא בבשמים ראש
שבאוצר התפילות עמ' 624 ובליקוטי
מהרי"ח: 'מפני שלפעמים בימות החול
האב האב והאם מקללין את בניהם, מרוב
צער או מחמת איזה סיבה שאירע להם. ולכן
עתה בזמן השמחה מבטלין אותן הקללות
ע"י הברכות, ויהפוך ה' את הקללה
לברכה'. והעת גורמת שגם מלאך רע יענה

